

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1261

Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre
Hadislerin Yazım Serüveni
Prof. Dr. Muhittin DÜZENLİ

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR

Tashih
Bedirhan DEMİRCİ

Kapak Tasarım
Emin BEBEK

İç Tasarım
R. Ahmet AKAY

ISBN: 978-625-428-452-6

1. Baskı, Haziran 2024, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 31.01.2023
tarih ve 175 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

*Bu eserin ilmi/edebi redaksiyonu İLKSAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mah. 1256. Cad. No: 11
Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

SÖZLÜ KÜLTÜRDEN YAZILI KÜLTÜRE
HADİSLERİN
YAZIM SERÜVENİ

Prof. Dr. Muhittin DÜZENLİ

ÖZ GEÇMİŞ

1975 yılında Sinop'ta doğdu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1998). Aynı yıl mezun olduğu fakülteye araştırma görevlisi olarak atandı. 2002 yılında *Hadis Alma Yollarından İcâzet ve Münâvele* adlı teziyle yüksek lisansını (2002), *Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu* adlı teziyle de doktorasını (2008) tamamladı. 2009 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı'na öğretim üyesi olarak atandı. 2016 yılında *Hadis Metodolojisinde Teferrüt Kavramı ve Diğer İstılahlarla İlişkisi* adlı eseri ve diğer çalışmaları ile doçentlik unvanına layık görüldü. 2014-2019 yılları arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi ve İslam bilimleri bölüm başkanı olarak görev yaptı. 2019 yılında yeniden Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dönen yazar, hâlen aynı fakültede çalışmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

■

Ön Söz	IX
Giriş: Tarihten Günümüze “Kitâbetü'l-Hadis” Konusunu Ele Alan Kaynaklar	
A. Arapça Kaynaklar	2
B. Türkçe Kaynaklar	6
Tezler/Kitaplar	6
Makaleler	7

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ ARAPLARDA YAZI VE YAZILI KÜLTÜR

A. Sözlü Kültür-Yazılı Kültür	16
B. Câhiliye Dönemi Okuma Yazma Faaliyetleri	19
C. Arap Yazısının Tarihi Gelişim Seyri.....	22
D. İslâm Öncesi Yazılı Metinler	29
1. Dinî Olmayan Metinler	30
2. Dinî Metinler	34
a) Mecelletü Lukmân.....	34
b) Tevrat ve İncil.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YAZI VE YAZI MALZEMELERİ

A. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Okuma Yazmaya Verdiği Önem.....	40
B. Kur'an'ın Yazıya Geçirilmesi.....	42
C. Okuma Yazma Bilenler	45
D. Vahiy Kâtipleri	48
E. Hz. Peygamber Döneminde Yazı Malzemeleri.....	51
F. Hz. Peygamber Döneminde Yazılı Vesikalar/Mektuplar.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSLERİN YAZILMASI

A. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi ve Hadislerin Yazılması	58
1. Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Rivayetler	58
a) Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693) Nakledilen Rivayetler	58
b) Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) Nakledilen Rivayetler	67
c) Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 45/665 [?]) Nakledilen Rivayetler	69
2. Hadislerin Yazılmasına İzin Veren Rivayetler	73
a) Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) Nakledilen Rivayetler	73
b) Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan (ö. 65/684-85) Nakledilen Rivayetler.....	77
c) Râfî' b. Hadîc'den (ö. 73/692) Nakledilen Rivayetler	83
d) Ebû Şâh İçin Hadislerin Yazılması	85
3. Çelişik Rivayetlerin Uzlaştırılması.....	86
a) Hadis Yazma Yasağının İlk Yıllara Ait Olması (Nesh).....	86
b) Kur'an'ın İhmal Edilebileceği Düşüncesi.....	88
c) Hadisleri Âyetle Birlikte Yazmanın Yasaklandığı Görüşü	88
d) Kitâbet Yasağının Yazısı Kötü Olan ve Yazıyı Bilmeyenlerle İlgili Olması.....	89
e) Yazma Yasağının Yaşı Küçük Olanlara Yönelik Olması	90
4. Hadis Yazan Sahâbiler (İlk Yazılı Kaynaklar)	92
a) Ebû Bekir es-Sıddîk'in (ö. 13/634) Sahîfesi.....	94
b) Sa'd b. Ubâde'nin (ö. 14/635 [?]) Sahîfesi	99
c) Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652) Sahîfesi	100
d) Ali b. Ebi Talîb'in (ö. 40/661) Sahîfesi.....	103
e) Amr b. Hazm'ın Sahîfesi (ö. 53/673 [?])	105
f) Ebû Hüreyre'nin (ö. 59/679) Sahîfesi.....	109
g) Semüre b. Cündeb'in (ö. 60/680) Sahîfesi	115
h) Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın (ö. 65/684-685) Sahîfesi	117
ı) Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) Sahîfesi	121
i) Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) Sahîfesi.....	123
j) Râfî' b. Hadîc'in (ö. 73/692) Sahîfesi.....	124
k) Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) Sahîfesi.....	125
l) Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) Sahîfesi	126
m) Ebû Şâh'ın Sahîfesi.....	128
n) Diğer Sahîfeler	129
B. Hz. Peygamber Sonrası Dönemde Hadislerin Yazılması	134

1. Sahâbe Dönemi ve Hadislerin Yazılması.....	134
2. Kibâr-ı Tâbiîn Döneminde Hadislerin Yazılması.....	147
3. Tâbiîn Döneminde Hadislerin Yazılması	151
C. Hadislerin Tedvîni (Toplanması)	157
D. Tahammül Yolları ve Hadis Kitâbeti ile İlişkisi	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE KİTÂBETÜ'L-HADİS MESELESİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

A. Kitâbetü'l-Hadis ve Geçmiş Ulemâ	174
1. İbn Kuteybe (ö. 276/889)	174
2. Osman ed-Dârimî (ö. 280/894)	176
3. Râmhürmüzî (ö. 360/971).....	177
4. el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998)	178
5. Ebû Talîb el-Mekkî (ö. 386/996).....	179
6. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071).....	180
7. İbn Abdilber (ö. 463/1071).....	182
8. Kâdî İyâz (ö. 544/1149).....	183
9. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449).....	183
B. Kitâbetü'l-Hadis ve Çağdaş Araştırmacılar/Ekoller	186
1. Ebû Reyve (1889-1970).....	186
2. Talât Koçyiğit (1927-2011).....	190
3. Fuat Sezgin (1924-2019).....	192
4. Muhammed Mustafa el-A'zamî (1932-2017).....	197
5. Ehl-i Kur'an	199
C. Kitâbetü'l-Hadis'e İlişkin Müsteşriklerin Görüşleri.....	201
1. Aloys Sprenger (1813-1893).....	205
2. Sir William Muir (1819-1905)	207
3. Ignaz Goldziher (1850-1921).....	209
4. Nabia Abbott (1897-1981).....	213
5. Joseph Schacht (1902-1969).....	215
6. Gautier Herald Albert Juynboll (1935-2010).....	216
7. Michael Cook (1940-).....	217
8. Gregor Schoeler (1944-).....	219
9. Harald Motzki (1948-2019)	221

BEŞİNCİ BÖLÜM
KİTÂBET KARŐİTLİĐİNİN TARİHİ ARKA PLANI

A. Arap Toplumunda Sözlü Kültürün Baskın Durumu	226
B. Güvenilirlik Açısından Sözlü ve Yazılı Kültür	233
C. Arap Yazısının YetersizliĐi	236
D. Ehil Olmayanların Hadis Rivayetinde Bulunmaları	245
E. Kısa Yoldan İlim Elde Etmenin Arzu Edilmemesi	248
F. Sözün Gücünün Korunmak İstenmesi	250
G. Hadis Yorumlarının RivayetleŐmesi Korkusu	250
H. Yazının Aktarılan Bilgiyi Bağlamından Koparması	253
SONUÇ	259
KAYNAKÇA	267

ÖN SÖZ

■

Hadislerin yazılması, diğer bir ifadeyle *kitâbetü'l-hadis* konusu hadis merkezli tartışmaların temelinde yer alan ve hem hadis savunucuları hem de hadislere yönelik tenkitçi tavır sergileyen araştırmacıların sıklıkla başvurduğu bir meseledir. Tarih boyunca hadis konuları içerisinde üzerinde en fazla konuşulan bir mesele olmasının ötesinde çoğu zaman oryantalist, bazen de Müslüman bilginler tarafından istismar edilen konulardan biri olmuştur.

Gerek klasik dönemde gerekse çağdaş dönemde üzerinde yoğunlukla durulan bu mesele, kadim ulemâ tarafından genellikle konu ile ilgili çelişik (ihtilâflı) rivayetlerin uzlaştırılması bağlamında değerlendirilirken, çağdaş araştırmalarda, çoğunlukla oryantalistlerin görüşlerine cevap mahiyetinde ele alınmıştır.

Konuya ilişkin birçok makale/kitap çalışması olmakla beraber tarihten günümüze bu meseleyi tüm detaylarıyla ele alan ve değerlendiren çalışma yok gibidir. Zira hadislerin yazılması konusu sadece ilgili rivayetlerle ilişkili bir mesele olmanın ötesinde ontolojik, sosyolojik, psikolojik, filolojik ve tarihsel/kültürel unsurlar açısından da ele alınmalı ve tetkik edilmelidir.

Konu ile ilgili çelişkili hadislerin varlığı, meselenin *ihtilâfü'l-hadis* çerçevesinde ele alınmasını gerektirmiş ve bazı eserlerde mesele bu çerçevede tartışılmıştır. Müttekaddimîn döneminde hadislerin yazılması ile ilgili tüm rivayetleri toplayan çalışmalardan en önemlisi, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-İlm* adlı eseridir. Hatîb, her ne kadar *kitâbetü'l-hadis* meselesine ilişkin Hz. Peygamber'den (merfû), sahâbeden (mevkûf) ve tâbiînden (maktû) tüm rivayetleri bir araya toplamayı amaç edinmiş olsa da eserinde zikretmiş olduğu rivayetlerin dışında, hadislerin yazılmasına ilişkin başka haberlerin de bulunduğu bir gerçektir.

Biz bu çalışmamızda *kitâbetü'l-hadis* ile ilgili rivayetleri bir araya getirmenin yanı sıra, hadislerin yazımı konusunu doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen olguları da tartışmaya gayret ettik. Bunu yaparken Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbe döneminin sosyokültürel özelliklerini mümkün olduğunca değerlendirdik. Aynı zamanda ilgili rivayetleri hadis usûlü çerçevesinde tetkik etmeye elimizden geldiğince özen gösterdik. Öte yandan şunu da ifade etmeliyiz ki hadislerin yazılı olarak kayda geçirilmesinin hicrî ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başlarında

tamamlanmış olması, yazım sürecinin tetkikini hicrî ikinci asrın sonu ile sınırlandırmamızı gerektirmiştir.

Sözlü kültürün Arap geleneğinde ne denli önemli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Dolayısıyla *kitâbetü'l-hadis* meselesini doğrudan ilgilendiren bir olgu olması nedeniyle, şifahi kültürün temel dinamiklerini çalışmamızın ilk bölümünde, zaman zaman da ilgili bölümlerde ele aldık. Arap yazısının gelişimi ve yazının Arap kültüründeki yeri, hadislerin yazımını etkileyen temellere unsurlardan biri olarak kabul gördüğü için, çalışmamızın ilk iki bölümünü *İslâm Öncesi Araplarda Yazı ve Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Yazı* konularına tahsis ettik. Şüphesiz Arap yazısının bu gelişim aşamaları ve sözlü kültür ile bağlantısı dikkate alınmadan yapılan/yapılacak değerlendirmeler, konunun özünün ihmal edilmesine sebebiyet verecektir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Hz. Peygamber'den, sahâbeden ve tâbiinden bize kadar ulaşan tüm rivayetleri kronolojik olarak ve farklı varyantları ile tetkik edip değerlendirmeye çalıştık. Bunu yaparken *kitâbetü'l-hadis* meselesine ilişkin yaklaşımları tarihî süreci içerisinde, kronolojik olarak görebilmek için bölümü; *Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi ve Hadislerin Yazılması, Sahâbe Dönemi ve Hadislerin Yazılması, Tâbiîn Dönemi ve Hadislerin Yazılması, Hadislerin Tedvini, Tahammül Yolları ve Hadis Kitâbeti ile İlişkisi* olmak üzere dört farklı başlık altında inceledik. Böylece tarihî süreci ve hadislerin yazılmasına ilişkin yaklaşımları hicrî ikinci asrın sonlarına kadar görebilmeyi amaçladık.

Çalışmamızın dördüncü bölümü ise, tarihten günümüze hadislerin yazılmasına yönelik müteakaddimîn âlimlerinin ve müsteşriklerin yaklaşımlarını ele almaktadır. Hiç şüphesiz bu bölümde ele aldığımız isimler dışında kitâbet meselesine ilişkin görüş sahibi başka âlimler de olmuştur. Burada İslâm düşüncesi üzerinde etkili olan ve konuyu diğerlerine göre daha sistematik ve geniş olarak değerlendiren isimlere yer verdiğimiz belirtmeliyiz.

Beşinci ve son bölümde ise kitâbet karşıtlığının sosyolojik ve psikolojik nedenleri üzerinde durduk. Kuşkusuz kitâbet (yazı) karşıtlığının her dönem çerçevesinde farklı olarak ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira her dönemin şartları, bireysel yeterlilikleri ve kitâbet için gerekli araçlara erişim imkânı birbirinden farklıdır. Sahâbe döneminde konu ile ilgili rivayetler ile ortaya çıkan kitâbet karşıtlığı, tâbiîn döneminin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu uzun süreç boyunca, hadislerin yazılmasına yönelik olumsuz tavrın tek bir nedene indirgenemeyeceği muhakkaktır. Bu nedenle, beşinci bölümde Hz. Peygamber döneminden itibaren hicrî ikinci asrın sonuna kadar süren bu olumsuz tutumun arka planını muhtelif başlıklar altında ele almaya gayret ettik.

Uzun zamandır yapmayı planladığım bu çalışmayı tamamlamayı nasip eden Rabbime şükrediyor ve bu çalışmaya başladığım ilk günden itibaren beni destekleyen ve her sayfayı büyük bir titizlikle okuyup değerlendiren kıymetli hocam (ve babam) Ali DÜZENLİ'ye, Prof. Dr. Abdullah AYDINLI, Prof. Dr. Bünyamin

ERUL, Doç. Dr. Fatma KIZIL hocalarıma, değerli fikirlerinden istifade ettiğim mesai arkadaşlarıma teşekkür etmeyi borç olarak telakki ediyorum. Bu kitap vesilesiyle çoğu zaman ihmal ettiğim sevgili eşime de büyük sabır ve fedakârlığından dolayı minnettar olduğumu belirtmeliyim. Son olarak elinizdeki bu çalışmayı yayımlamaya değer gören Türkiye Diyanet Vakfı yetkililerine teşekkürlerimi ifade etmeliyim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Muhittin DÜZENLİ
Samsun - 2023